

Мікола Сыцепаненка

...людзей ён падзяляў на “прыемных”,
“непрыемных” і “абы-якіх”...

«А вандалам скажы: я вечны...»

Успаміны пра Анатоля Сыса

Пра съмерць Анатоля Сыса я даведаўся па тэлефоне.

— Мікола, гэта Ларыса, — глуха, як з-пад зямлі, гучай голас Раманавай. — Памёр Анатоль Сыс. Калі ня верыш, патэлефануй Але Канапельцы.

Вось так. Значыць, гэтым разам 26 каstryчніка нам з Сысам не давядзеца сустрэцца на ягоным дні нараджэння. Прынамсі, на гэтym съвеце...

Дарэчы, дакладны дзень народзінаў Сыса, як і дзень съмерці, застаюцца нявысьветленымі. Аднойчы напярэдадні свайго дня нараджэння ён сказаў мне, што нарадзіўся ў ноч з 25 на 26-га, а таму пачынаць съяткаваць дзень народзінаў можна з 25-га. Так мы тады і зрабілі, пачалі съяткаваньне ў радыёрубцы Дому Літаратару — Анатоль Сыс, Але́сь Асташонак і я. Скончылі съяткаваць на наступны дзень у інтэрнаце на вуліцы Авангарднай, у вялікай кампаніі сяброў і знаёмых.

На саракавіны з дня съмерці Сыса мы паехалі да яго на радзіму ў вёску Гарошкаў. Па дарозе Але́сь Бяляцкі, які да-

памог арганізаць пaeздку, прапанаваў мне напісаць успаміны пра Анатоля. Я падумаў, што калі кожны з сяброў і знаёмых напіша па некалькі старонак, то атрымаецца вялікая кніга. Пісаць успаміны пра блізкага сябра, якога ведаў дваццаць гадоў, здавалася б даволі проста. Але з іншага боку пасъля яго съмерці прайшло зусім мала часу. Ня хochaцца ў тэксце замест прозывішчаў удзельнікаў падзеяў ставіць ініцыялы, як гэта часта бывае. Калі байшся пакрыўдзіць чалавека – лепей ня ўзгадваць яго.

Жалобная паніха па Анатолю праходзіла ў Доме літарата. У маленькой зале пры бібліятэцы сабралася няшмат народу. Многія з сяброў і знаёмых ці проста прыхільнікаў даведаліся пра съмерць і пахаванье значна пазней. У гэтым нельга вінаваці кіраўніцтва СП, яны зрабілі ўсё, што ад іх залежала. Зымніўся час. Раней пахаванье пісьменніка было самым адладжаным мерапрыемствам у Доме літарата. Кожны з супрацоўнікаў Дому ведаў свае абязязкі. Да 1985 году пісьменнікаў хавалі адпаведна з пасадай. Адпаведна пасадзе была і ўрачыстасць. Труну ставілі альбо ў вялікай зале, альбо ў фае, альбо ў каміннай зале. У 1985 годзе Сакратарыят прыняў рашэнне, каб усе паніхіды праходзілі ў каміннай зале. Я на той час працаваў у Доме літарата электрыкам. Падчас пахаванья у мае абязязкі ўваходзіла прывезыць труну з нябожчыкам у камінную залу, а пасъля заканчэння паніхіды паставіць ўсё на свае месцы. Калі ў каміннай зале пачаў працаваць бар, гэта трэба было рабіць як мага хутчэй. Звычайна расстаўляць сталы і крэслы мне дапамагаў Анатоль Сыс. Труну яшчэ не паспявалі данесыці да аўтобусу, як мы адхіналі фіранкі барнай стойкі, і бармэн Валодзя наліваў нам па сто грамаў гарэлкі “за ўпакой”. Думаю, пры жыцці Сыс ніколі ня мог уяўіць, што хаваць яго будуть з бібліятэчнай падсобкі, якая тады была заваленая сьпісанымі кнігамі сталінскіх часоў. Сыс наогул часта гаварыў і разважаў пра съмерць: ці ёсьць жыцьцё пасъля съмерці, ці ўзгадаюць пра яго пасъля съмерці. Казаў мне: “Ты запісвай за мной, як гэта рабіць Віця Шніп. Калі я памру, будзе табе аб чым пісаць”. Пытаяўся ў мяне, ці баюся я съмерці? А сам ён са съмерці съмяўся. Гэтаксама ён пытаяўся ў мяне, ці існуе каханье, і гэтаксама, як і са съмерці съмяўся і з каханьня.

Першыя сустрэчы

Упершыню Анатоля Сыса я ўбачыў 6 ліпеня 1985 году. Гэта адбылося каля помніка Янку Купалу. Напярэдадні я ездзіў дахаты, на хутар Вясёлы Курган. Вяртаючыся ў Менск (да шашы трэба было ісці шэсць кіламетраў) усю дарогу зьбіраў кветкі. Атрымаўся неблагі букет. Я абрарнуў яго ў лісты папараці і прывёз у Менск. Было ўжо позна. Побач з помнікам стаяла з дзясятак маладых хлопцаў і адна жанчына. Мы з Міхасём Мякішам, з якім я жыў тады ў інтэрнаце, наблізіліся да іх. Каля помніка шыракаплечы хлопец у съветлай майстарцы чытаў вершы. Чытаў гучна, узънёсла. Калі ён скончыў, я ўзяў з торбы букет і пайшоў да помніка. Хлопец заўважыў мяне і зрабіў крок наперад. Палічыў, што гэтыя кветкі для яго. Але ж я не спыніўся, прайшоў побач з ім і ўсклаў кветкі да помніка. Сітуацыя атрымалася няёмкай. Мы ўжо сышодзілі, калі пачулі голас: “Хлопцы пачакайце!” Мы спыніліся, да нас наблізіўся паэт:

— Ходзьма да нас! Паспяваем, сёньня ж съвята.

— Дзякую, мы съняшаемся, — адказаў я, Мякіш ужо штурхаваў мяне ў бок.

— Ну, дык тады пазнаёмімся. Я Анатоль Сыс, — і ўдакладніў, — Сыс — гэта маё прозывішча.

— Я Мікола, гэта Міхась, — мы паціснулі адзін аднаму руکі і разышліся.

Мой сябра Мякіш быў аматарам кніг і фатаграфіі. Я ведаў, што ён пазъбягае выпадковых сустрэчаў. Менавіта таму я не застаўся ў кампаніі паэта. Мы пайшлі па цёмнай алеі ў накірунку плошчы Перамогі.

— Цікавы хлопец гэты паэт, — з усмешкай вымавіў Мякіш.

— Мне здаецца, што я ўжо недзе чуў гэтае прозвішча, можа, у размове са старэйшым братам Валодзем, — адказаў я.

Мы спыніліся каля перадапошняй лаўкі скверу, я выцягнуў з торбы пляшку аперытыву “Тры апельсіны”, набытую ў Мар’яна Адольфавіча ў “Карчме” на Траецкім прадмесці. Было добра чуваць, як каля помніка съпявалі “Пагоню” на маты ю “Марсельезы”. З невялікага хору вылучаўся голас паэта.

Быў верасень, бабіна лета. Я зьбіраўся ехаць да бацькоў. У касах старога чыгуначнага вакзалу, як заўсёды, было людна і вельмі горача. Усе крэслы занятыя, людзі сядзелі на падлозе і абмахваліся газетамі ды праціралі твары насоўкамі. Каля кожнай касы стаялі вялізныя чэргі. Я не любіў чэргі і таму ніколі не стаяў у іх. У мяне была асабістая метода набыцця квіткоў. Я выбраў патрэбную касу і акуратна ўздоўж чаргі з правага боку наблізіўся да вакна, каля якога стаяў малады хлопец у стракатай кашулі. За ім, дыхаючы ў сыпіну, тупацела сярэдніх гадоў бландзінка. “Мне, каля ласка, адзін квіток да Гомля!”, — сказаў хлопец. Касірка механічна выцягнула з пластмасавай лункі гроши і перапытала: “Что Вам?” “Адзін квіток да Гомля”, — па складах паўтарыў хлопец. Касірка зьняла акуляры і зморшчала лоб: “Что Вам? Говорите по-рускі!” Пачуўшы гэта ў размову ўступіў я: “Дайце нарэшце адзін білет да Гомеля”, — з-за сыпіны бландзінкі выгукнуў я. Хлопец стаяў нерухома каля стойкі, прыкрываючы далоньню правы бок твару. Імгненна заляскала клавіятура, і праз хвіліну ў лунцы ляжаў квіток. Хлопец марудна выцягнуў яго, павольна засунуў у кішню і, схіліўшыся да самага мікрофону, закрычаў: “Не разумееш мовы, едзь у Маскву!” Людзі ўтаропіліся ў сыпіну маладога чалавека. У гэты момант, апярэдзіўшы бландзінку, квіток да Гомеля набыў і я. Тады і пазнаў хлопца. Гэта быў той самы паэт — Анатоль Сыс. У цягніку мы не сустрэліся, мабысь, ехалі ў розных вагонах. Але ж убачыцца пазней нам давялося, і нашае сяброўства расцягнулася на дваццацігоддзе.

Дом літарата

Анатоль Сыс працаваў тэхнікам на тэлебачаныні, а я, як ужо казаў, у Доме літарата электрыкам. У гэты час мы пачалі бачыцца амаль кожны дзень. Дарма людзі сцьвярджаюць, што Сыс быў незадаволены сваёй працай. Абавязкі ў яго быўлі не складаныя, не патрабавалі асаблівых намаганьняў, і ў яго было заўсёды шмат вольнага часу. Яму далі пакой у інтэрнаце велазаводу, дзе Белдзяржтэлерадыё арэндавала два паверхі. Тры разы на тыдзень Анатолю даводзілася праехаць па тых установах, дзе ПТС (перасоўная тэлевізійная станцыя) зьбіралася рабіць запіс, скласыці дамову, а ў дзень запісу пракантраляваць, каб тэхніка была падключаная і разылічыцца з электрыкам — у будні дзень трэх рублі, у выходныя — пяць. Па тых часах Дом літарата працаваў на “поўную катушку”, і папярэдне складаўся план-каляндар творчых мерапрыемстваў на месяц. Кожны дзень у Доме літарата адбываліся творчыя альбо арганізацыйныя (пленумы, сходы) мерапрыемствы, і амаль на кожным мерапрыемстве было тэлебачаныне. У тэхнічным аддзеле разам з Анатолем працавалі два адстаўнікі. І на пачатку месяца пры разъмеркаваныні планаў яны звычайна выбіралі сабе для здымак мерапрыемствы дзяржаўна-партыйныя (сесіі Вярхоўнага Савету, пленумы ЦК і г. д.), а Сысу заставаліся мастацка-спартыўныя. Яму даводзілася ездзіць па тэатрах, музеях, выставах, стадыёнах. Гэта дазваляла яму з кожным разам набываць усё новых і новых знаёмых. Ён вельмі проста ішоў на контакт з людзьмі. Звычайна людзі заводзяць знаёмыства, калі ў гэтым ёсьць нейкая патрэба, і ці агульная зацікаўленасць. У Анатоля былі знаёмыства дзеля знаёмыства. А яны былі вельмі разнастайныя — ад бамжоў і жабракоў да міністраў, ад дэпутатаў да крымінальнікаў, ад вядомых творчых асобаў да пачынаючых паэтаў. Бывала

так: ідзэм разам па вуліцы, і нехта вітаецца з Анатолем, Сыс спыняеца, доўга ўглядаеца ў чалавека і пытается: “А ты хто будзеш?”

У тых часы Сыс ніколі ня мог прайсыці побач з жабраком, каб не падаць яму. Аднойчы ў падземным пераходзе пад Плошчай Перамогі мы напаткалі жабрака — маленькі чалавек сядзеў на падлозе, выпрастаўшы схуднелыя ногі, паміж якіх стаяў падраны сакваж. Жабрак сядзеў моўчкі, схіліўшы да грудзей кудлатую бараду. Доўгія валасы тырчэлі ў розныя бакі, і твар разгледзеца было немагчыма. Сыс спыніўся, выцягнуў з кішэні скамечаны скрутак купюраў і кінуў трох рублі ў сакваж. Жабрак не падзякаваў і нават ня ўзыняў галавы. Я спытаў у Анатоля: “Ці не зашмат?” “Не! — адказаў Сыс. — Ты паглядзі на ягоныя чаравікі. За такія няшкода і чырвонца. Яны мо на пяць балаў пацягнуць”. Сыс любіў вызначаць рэчы па піццібальней сістэме. Чаравікі былі цёмна-зялёнага колеру, вялізнага памеру. Такіх памераў у краме ня знайдзеш. Насы задраныя, на канцах прыматацаваныя белыя бляхі. І каб абутак трymаўся, чаравікі былі падвязаныя чырвоным матузком і заматацаваныя на назе...

У Анатоля было своеасаблівае стаўленне да грошай. Ён мог аддаць апошнія, да капейкі, рублі, калі быў упэйнены, што на той момант яны камусыці больш патрэбныя.

На наступны дзень я сядзеў на вахце каля службовага ўваходу Дому літаратаў і разам з вахцёрам Львом Андрэевічам піў гарбату. Калі адчыніліся дзвіверы, першае, што я заўважыў гэта знаёмыя чаравікі, а за імі постаць маленькага чалавека. Сылем да ім увайшоў Сыс: “Калі ласка, праходзь, распранайся, зараз пойдзем абедаць!” “Гэта мой бацька!” — сказаў ён. Леў Андрэевіч крыху звяянтэжыўся, агледзёўшы кудлатага ў падзёртых лахманах чалавека, і сказаў: “Анатоль! Лепей распраніцесься ў Міколы. Я прапанаваў прайсыці распрануцца ў мой кабінет, але маленькі чалавек адмовіўся. “Вось там у нас стол заказаў, справа ад яго бар, але ж мы пойдзем наверх, у кавярню”, — казаў Сыс жабраку. Кавярня была амаль пустая. Мы селі за першы стол, на якім была шыльдачка “Службовы”. Калі ў залу выйшла афіцыянтка Тома і заўважыла нас, дык зънерухомела, зъняла акуляры і ўтаропілася на нас. “Буля! (так яе звалі знаёмыя) Прынясі нам трох баршчы, пляшку гарэлкі, — сказаў Сыс і, крыху падумаўшы, дадаў, — А бацьку вялікую міску, ён з дарогі”. “Калі трэба закусіць, дык у мяне ёсьць”, — маленькі чалавек дастаў з сакважу цэлафанавы пакунак і выклай на стол кавалак бужаніны, паўпалкі вэнджанай каўбасы, батон, памідоры. У гэтых момант зъдзіўліся ўжо мы. Увесь персанал кавярні па чарзе выходзіў у залу, каб зірнуць на “бацьку Анатоля”. Апошній выйшла загадчыца кавярні Людміла Іванаўна. Колькі хвілінаў яна моўчкі стаяла, не знаходзячы словаў. Твар яе імгненнем мяняўся, то рабіўся суворы, то яна пачынала ўсміхацца, прыкрываючы даланёю рот. “Анатоль, пралануй бацьку распрануцца”, — зъвярнулася яна да Сыса. “У яго пад курткай толькі сподніе засталося, зараз у Гарошкаве так модна”, — адказаў Анатоль. Калі я зайшоў на кухню, каб набыць мінералку, там ішla дыскусія наконт “бацькі”. Посудамайка Галія, сьцвярджаала, што гэта сапраўдны бацька Толіка. І толькі паварыха Наташа ведала, што ў Сыса бацька памёр, і сказала: “Калі гэтае пудзіла бацька Сыса, то тыя негры, якіх ён прыводзіў на мінулым тыдні, яго родныя браты”.

Калі Сыс нарэшце атрымаў кватэрну на вуліцы Чарвякова, усе сябрыв ўздыхнулі з палёгкай, спадзяючыся, што ён “аддасца” творчай працы. Але атрымалася наадварот — дзвіверы ў кватэрну не зачыняліся ні ў дзень, ні ноччу. Можна было толькі паспачуваць суседцы зьнізу — паэтцы Але Канапельцы, якія заўсёды дапамагала і падтрымлівала Анатоля.

Неяк завітаў да Сыса Валера Будзевіч, дыктар радыё. Валера быў родам з Задній Беларусі, і большасць яго сваякоў жылі па той бок мяжы — у Польшчы. Ён надаваў вялікую значнасць свайму польскаму паходжанню, калі выпіваў заяў-

ляў: “Я паляк, я ненавіджу цыбулю!” Валера завітаў да Сыса і ўбачыў на канапе двух неграў, якія сядзелі моўчкі, курылі “Мальбара” і пазіралі на госьця. Твар у Валеры перакасіла, і ён далёка ня дыктарскім голасам закрычаў: “Сыс, ты што ўжо зусім звар’яцеў. Да ты канчаткова...” Маналог Валеры перарваў Сыс: “Ты супакойся. Лепш вып’емо з добрымі хлопцамі. Вось, напрыклад, у гэтага маладога чалавека радавод цягнецца шмат стагоддзяў. Ягоны бацька правадыр племя”. Чорныя, як вугаль, хлопцы прышліся адзін да аднаго і быццам бы скамянелі. “Галоўнае, Валерык, — працягваў Анатоль, — што ім падабаецца Беларусь. І, калі яны вернуцца да сябе на Радзіму, яны будуть распавядальнікі пра Беларусь”.

Сыс ня быў “нацюгам”, ярлык якога на яго старанна навешвалі. У яго былі свае крытэрыі, па якіх ён вызначаў чалавека — шчодрасыць, шчырасыць, съядомасыць. І ня важна, кім быў чалавек па нацыянальнасці, галоўнае, каб любіў і паважаў родную мову і Беларусь.

Гарошкаў

Каму даводзілася быць у адной кампаніі з Анатолем, той абавязкова чую ад яго “у нас у Гарошкаве”. Анатоль ганаўся сваёй роднай вёскай, якая знаходзіцца ў Рэчыцкім раёне. Гарошкаў для Анатоля зьяўляўся найвялікшым увасабленнем жыцця. Калі ён пачынаў распавядальнікі пра Гарошкаў, вочы ў яго загараліся, ён рабіўся апантаным. Ён сцьвярджаў, што першае паселішча людзей на тэрыторыі Беларусі было менавіта ў Гарошкаве. Ён на поўным сур’ёзе сцьвярджаў, што ўся сучасная мода паходзіць менавіта з Гарошкаву. Памятаю, як у інтэрнаце на Авангарднай Валера Будзевіч запытала Сыса: “А ў вас у Гарошкаве што — пасярэдзіне вёскі подыум зроблены, і сезонныя паказы праходзяць?” “Не-е-е, — расцягваючы слова, наколькі хапала паветра, — адказаў Сыс, — мы зьбіраемся на Гарадзішчы, палім вогнішча, танчым, сипячы. Там можна пабачыць ўсё, што заўгодна. Нават стрыптыз”.

Аднойчы Сыс сапраўды ўразіў мяне гарошкаўскай модай. Я сядзеў на працы, у 106-м кабінцы Дому літаратаў. Дзіверы расчыніліся, у пакой увайшоў Сыс. Я да таго дня ня бачыў яго больш за месяц — на Гомельшчыну мы ехалі разам, але вярталіся паасобку. На ім былі салатавыя шорты, загарэлае цела шчыльна абцягвала белая майка без рукавоў. За гэты час ён пасыпей адгадаваць вялікую бараду. Калі Анатоль скінуў насынутую задам наперад бейсболку, з-пад яе заблішчэла голеная «лысая» галава. Я не ўстрымаліся і зарагатаў, бо ўпершыню ўбачыў лысага з барадой Анатоля. Сыс, апярэдзіўшы маё пытанынне вымавіў: “Апошні піск, зараз у Гарошкаве ўсе так ходзяць”. “Ды вось яшчэ, — ён падняў нагу і паставіў на край стала, — маці сандалі купіла, скураныя, фіrmовыя”. Я агледзеў сандалі і сказаў: “Сапраўды скураныя, польскія”. “Адкуль ты ведаеш?” — запытала Анатоль. Я адчыніў шафу і паставіў на стол такія самыя сандалі, і сказаў, што мне іх таксама набыла маці. Мусіць была адна партыя сандаляў, якія адначасова завезлі ў маю Касцюкоўку і Гарошкаву.

Сыс ня надта любіў распавядальнікі, бо ня помніў іх. А калі і распавядальнікі, то герой прыказак у яго ператвараліся ў гарошкаўцаў, а ўсе падзеі адбываліся ў Гарошкаве. І што самае цікавае, што пра Гарошкаву ад Сыса чулі ўсе, а пабываць там доўгі час не ўдавалася. З менскага асяроддзя Сыса, напэўна, першым наведаў у Гарошкаве бард Валера Пазынякевіч. Калі ён вярнуўся, я запытала: “Як там Гарошкаў?” “Гэта трэба бачыць на ўласныя вочы”, — адказаў Валерык, чым яшчэ мацней зайнтрыгаваў мяне. Нарэшце і я трапіў у Гарошкаву. На “папутцы” з Гомелю да вёскі я дабраўся менш як за гадзіну. Нічога асаблівага на першы погляд не заўважыў. Вёска як вёска. Такіх у Беларусі вялікае мнóstva. Хіба толькі тое, што побач няма лесу. Але сярод пажоўкіх палёў яна нагадвала зялёную выспу. Дзе шукаць хату Анатоля я ня ведаў. Дакладна ведаў хіба, што яна пабудаваная са шлаку, пафарбованая ў белы

колер, калі яе расьце ліпа. А тое, што хату трэба шукаць на другім ад шашы канцы вёскі, я даведаўся з цікавай гісторыі. Напачатку дзеяноўствах гадоў, калі Беларусь ахапіла хвала беларускага Адраджэння, у Доме літаратара праходзіў фестываль нацыянальных меншасцяў Беларусі. У гэтым фестывалі прымала ўдзел паляшукава грамадска-культурнае таварыства, якое мела сваю газету, галоўным рэдактарам якой быў Аляксандр Трушко (Наварыч). Калі газета трапляла ў рукі да Сыса, ён абураўся. Напярэдадні паляшукай імпрэзы старшыня таварыства Мікола Шэляговіч выдаў мапу этнічнага рассяленія палешукоў. Трэба адзначыць, што тэрыторыя “аўтаномнай рэспублікі” са сталіцай у Пінску была ўнушальнай. Каб пасъмяцца і пазлаваць Сыса, я паказаў яму мапу і запытаўся, дзе знаходзіцца ягоная хата. Сыс растлумачыў, што бліжэй да Заспі. “Ну, тады табе пашанцавала, ты не трапляеш у аўтаномную рэспубліку, бо мяжа праходзіць акурат пасярэдзіне Гарошкава”.

Час набліжаўся да палудня, я брыў па вёсцы, спрабуючы адшукаць патрэбныя арыенціры. Вёска быццам вымерла. Я вытрышыў зайсыці ў бліжэйшую хату ды запытавацца. Адчыніў квортку (так у нас называюць брамку) і ўвайшоў у двор, у якім сядзелі трох хлопцы.

— Дзе можна знайсці Анатоля Сыса? — запытаўся я.

Хлопцы пераглянуліся, паціснулі плячыма. Я ўдакладніў:

— Паэта Анатоля Сыса...

— А дык, табе патрэбны Цішка. Пяць хвілінаў, як пайшоў ад нас, — адказаў яны.

— А куды?

— Музу пайшоў лавіць, а дзе ён яе ловіць, хто яго ведае, — адказаў белабрысы хлопец.

Я ўдакладніў, дзе знаходзіцца хата Цішкі, падзякаваў і разьвітаўся. Пры першым знаёмстве з Гарошкавам я пераканаўся ў дзявою рэчах. Першае, што моладзь у Гарошкаве карыстаецца роднай мовай. Другое, што мода на шорты ў Гарошкаве сапраўды існуе — усе хлопцы былі ў шортах. Я адышоўся колькі кроакаў і ўбачыў на дарозе Анатоля. Басанож і ў шортах ён ішоў мне насustrач. Мы цёгla прывіталіся і пайшлі да яго хаты. Яшчэ з ганку Сыс закрычаў:

— Ма! Да нас госьці прыехалі!

— Што за госьці? — пацікавілася маці.

— Мікола! Я цябе з ім у Менску знаёміў. Сябрук мой — аўкаголік. Я табе шмат пра яго распавядаў.

— Так, вы праходзіце, сядайце за стол, — прапанавала маці, — прайшло ўжо амаль дзесяць гадоў, хіба ўсіх узгадаеш.

З Антолевай маці я сапраўды пазнаёміўся ў 1989 годзе. За прамінулы час яна значна пастарэла. І калі б я сустрэў яе ў іншым месцы, не пазнаў бы. Маці Сыса накрыла на стол і наліла слівовай наліўкі. Што мяне зьдзівіла: пяцілітровы буталь стаяў навідавоку, а Сыс яго дагэтуль ня выпіў. Анатоль распытваў у мяне, што новага адбылося ў сталіцы. А я, каб далучыць да размовы маці, запытаваў:

— А ці дапамагае Анатоль па гаспадарцы?

Маці зьбіралася нешта сказаць, але Сыс перабіў яе.

— Ма! Паэт павінен працаваць?

— Не, — адказала маці, — паэт не павінен працаваць.

— А што павінен рабіць паэт? Растворыч ты яму, што павінен рабіць паэт.

— Паэт павінен пісаць вершы, — патлумачыла маці.

— А калі вершы ня пішуцца? — працягваў Сыс.

— Лавіць Музу, — адказала маці.

— А калі Музы нямашака?

На гэтым пытаныні маці разгубілася, і Сыс адказаў сам:

— Для расслабону трэба выпіць.

Што мы і зрабіл ў чарговы раз.

Анатоль, як заўсёды, наліваў у шклянку на адзін глыток. У сталіцы гэта нярэдка выклікала абурэнье сабутэльнікаў. На гэта Сыс адказваў сваёй улюблёнай фразай:

— Вам абы пракаўтнуць за адзін раз, а мне сачы за вашымі п'янімі мордамі.

Анатоль ня быў алкаголікам, як гэта некаму хацелася б бачыць. Па-першае, ён ніколі ня піў адзін. Колькі разоў мне даводзілася назіраць падобныя сітуацыі: я заходзіў да яго зранку, а на стале заставалася недапітая з вечару гарэлка, закуска.

— Добра, што зайшоў, — казаў Сыс, — а то мне так пагана. Вось ляжу і берагу смагу, чакаю, калі нехта зойдзе.

Разліваючы гарэлку, Анатоль найперш разылічваў на шчырую адкрытыю размову, бо за чаркай гарэлкі чалавек робіцца больш гаваркім. Я ведаю шмат людзей (і ў пісьменьніцкім асяроддзі таксама), якія пілі больш і часцей за Анатоля. Але ж яны, перад тым, як выпіць, зачыняліся на ўсе замкі ў кабінетах, адключалі тэлефон, захіналі фіранкі. І ня дай Бог, каб нехта зауважыў. Анатоль выпіваў публічна, і чым больш людзей за ім назірала, тым большае задавальненне ён атрымліваў. Сыс любіў паўтараць:

— Калі нямашака ніякага іміджу, хай жа будзе хоць гэтакі!

Анатоль выйшаў у двор, і маці мне паўшэнтам, быццам бы давяраючы нейкую таямніцу, паведаміла:

— Мікола, ты ж ня думай, што Толічак труценъ. Ён усё робіць і ўсё ўмее, вось толькі калі вершы ня пішуцца, ён бедненькі не знаходзіць сабе месца.

Тое, што Сыс не баяўся ніякай працы, я ведаў і бяз словаў маці. Проста ён ніколі не афішаваў сваю працаўвітасць. Праўда, пару разоў пасыля вяртання з Гарошкава, Анатоль паказваў мне сыцёртыя да крыві далоні. Пры гэтым наракаў на карову Чарнушку, якая “столькі гною наробіць, ды так утаўчэ, што вілы ня выцягнуць – не карова, а нейкая сланіха”.

Калі ў пакой увайшоў Сыс, мы з маці зъмянілі тэму размовы. Маці пачала згадваць той дзень, калі яна прыехала ў Менск на творчую вечарыну з нагоды трыццацігоддзя сына.

— Як хороша нас прымалі! – казала маці. – Здымалі на тэлебачаньне.

Яна згадвала той час з такім захапленнем, што мне пачало здавацца, што яна зараз заплача, як гэта было на вечарыне. У нас час рэдка даводзіцца бачыць жанчын, якія плачуць ад шчасця.

— Гэта быў самы шчасціўны дзень у май жыцці, — казала, выціраючы вочы, маці.

Каб крыху падбадзёрыць яе, я распавёў яшчэ пра адну вечарыну Анатоля Сыса, якая адбылася роўна праз тры гады, зала тады таксама была поўная.

Усе цікавосткі Гарошкава ўмоўна можна падзяліць на тры часткі. Першая — гэта самі гарошкайцы. Другая — гарадзішча. Трэцяя — могілкі, якія захоўваюць гісторыю Гарошкава. Адразу Анатоль павёў знаёміца з сябрамі і сваякамі. Ён завёў мяне ў двор той хаты, дзе я ўжо быў. Сядзелі там тыя ж хлопцы, сярод якіх быў і стрычэны брат Анатоля. Мы пазнаёміліся, нехта прапанаваў выпіць. Сыс папрасіў у брата “лісанету”, каб зьвяздзіць у краму. Але ж брат пачаў махаць рукамі і раўсці:

— Ні за якія грошы ня дам!

— Чаму?

— Ты вось паслушай! – схапіўшы мяне за руку, пачаў казаць ён. — Два тыдні таму Толік папрасіў у мяне “лісанету”, каб зьвяздзіць у суседнюю вёску. Я даў. А на наступны дзень ён прыходзіць і кажа: “Лісанету ў́край!” Так я яму і паверыў! Ён яе прапіў!

— Я сябрую з Анатолем шмат гадоў, — сказаў я, вызваліўшыся ад яго рукі, і ўпэўнены, што прапіць чужую лісапету ён ня мог.

— Тады можа згубіць і ня памятае. А можа падараўаў. Ён як вып’е робіща за надта шчодры. Але нависенькай лісапеты няма. І хай у мяне больш ня просіць.

З гэтага вынікала, што ў краму і на гарадзішча нам давядзеца ісьці пешшу. Ісьці да гарадзішча было больш за два кіламетры. Я крыху па-іншаму ўяўляў гарошкаўскае гарадзішча. Мне самому даводзілася працеваць у архелагічных экспедыцыях, уздельнічаць у раскопках высокага гарадзішча на поўначы Беларусі. А тут невысокая жоўта-бурантная выспа, абсыпаная купкамі засохлай травы. Анатоль адразу паведаміў, што яшчэ ў ягоным дзяцінстве гарадзішча было большым, што дажджы і веснавыя паводкі робяць свою справу. Уздоўж і ўпоперак мы хадзілі па гарадзішчы, шукаючы чарапкі. Калі Анатоль знаходзіў чарапок, ён странна праціраў яго і рабіў выснову, што “гэты чарапок, прыкладна, сёмага тысячагоддзя да нашай эры, а вось гэты — больш позні”. Я спрабаваў спрачацца, але зразумеў, што гэты занятак пусты. Нават калі ён знайшоў вялікі паліваны чарапок і закрычаў:

— Гэта пятае тысячагоддзе да нашай эры!

— Гэта ня пятае тысячагоддзе, а нейкі гарошковец у мінульм годзе пабіў гаршок! — сказаў я.

Мы назьбіралі мне цэлую кішэню чарапкоў, якія я і па сёньняшні дзень захоўваю, як памяць пра паездку ў Гарошкову. Калі мы натрапілі на чорную пляму выгаралага вогнішча, Анатоль сказаў, што на гарадзішчы зъбіраецца моладзь і танчыць. Я ўявіў, як на гэтым месцы зъбіраліся некалі іх продкі-паганцы...

Калі пасыля съякотнага гарадзішча мы прыйшли на могілкі, то пад бярозамі дыхаць стала лягчэй. Могілкі былі добра дагледжаныя. Быццам бы нехта прыбраўся тут перад самым нашым прыходам. Анатоль пачаў вадзіць мяне па іх. Ён дакладна ведаў, дзе і хто ў якім месцы пахаваны.

— Вось старыя, а вось зусім маладзенчыкі. Гэта мае родненкія пляменынкі.

Я ўзгадаў, як яшчэ зусім нядайна, калі мы зъбіраліся ехаць дахаты, перад ад'ездам заўсёды заходзілі ў краму. Анатоль набываў батон варанай каўбасы і некалькі пакункаў цукерак. Пры гэтым казаў:

— Маці дужа любіць гарадскую каўбасу, а пляменынкі — цукеркі.

Каб памянуць памерлых мы спыніліся ля магілы бацькі Анатоля. Анатоль яшчэ раз агледзеўся вакол і сказаў:

— Як тут прыгожа! Калі я памру, хай мяне пахаваюць вось тут пад гэтымі бярозамі.

— А чаму не на Маскоўскіх могілках у Менску, сярод пісьменынкаў?

— Дзе заўгодна, толькі ня там, — злосна адказаў Анатоль.

Яму ад самой назвы тых могілак рабілася не па сабе.

Я нагадаў яму яшчэ адну нашу размову, у якой ён выказваў пажаданьне, каб пасыля ягонай съмерці цела спаліці, а прах разъвеялі — частку па гарадзішчы, а частку высыпалі ў Дняпро. Але ён нічога мне не адказаў.

Сонца ўжо хавалася за Дняпро. Мне трэба было ісьці на прыпынак, вяртацца ў Гомель. Я спытаў Сыса, калі пабачымся? Ён адказаў, што пакуль ня выкапае бульбы, у Менск ня вернецца.

«Прыемныя» і «непрыемныя»...

Ён мог моцна упльываць на чалавека, мог прымусіць рабіць тое, што ён ня хоча. Ягоныя слова і позіркі узьдзейнічалі незвычайным чынам. Сумнага ён мог развесяліць, вясёлага — прымусіць засумаваць. Дый у самога настрой на дзень мог памяняцца шмат разоў прычым без усялякага зынешняга ўплыву. Ён мог пачаць весыці

гаворку пра пазію, а потым раптоўна ўскочыць і, не сказаўшы ні слова, некуды зъбегчы.

Ён мог гадзіну нерухома сядзець, абхапіўшы рукамі галаву, глядзець у адну кропку і пры гэтым ні разу не міргнуць. Колькі разоў мне даводзілася бачыць, як ён з дыректарам Літфонду Міколам Міхноўскім ладзіл такія спаборніцтвы – хто каго перагледзіць.

Людзей ён падзяляў на “прыемных”, “непрыемных” і “абы-якіх”. З “прыемнымі” і “абы-якімі” ён мог сябраваць і падтрымліваць добрыя адносіны. А з “непрыемнымі” ён ня мог знаходзіцца нават у адным пакой. Нават падарункі ад “непрыемных” ён выкідаў у фортку. А фортка ў ягонай кватэры была адчыненая і ўздень, і ўночы.

Неяк увесну 1989 году каля Дому Літаратара мы сустрэлі Леаніда Зубарава, ён перакладаў у багажніку старога “Запарожца” стосы кнігі – “Максім Багдановіч. Раман-эсе.”, выдадзенай за ўласны кошт. Мы разгаварыліся і Зубараў распавеў, як цяжка было выдаць кнігу – давялося прадаць “Волгу” і купіць “Запарожац”. Ён падпісаў нам па асобніку. Леанід паведаміў, што праз тыдзень ён з'язджаетে ў Злучаныя Штаты Амерыкі. Назаўсёды...

Потым, гартаючы старонкі кнігі, Сыс сказаў:

— Вось бачыш, які прыемны чалавек.

Жанчын Анатоль таксама падзяляў на “прыемных”, “непрыемных” і “абы-якіх”. Ён ніколі ня ставіў зьнешнасць жанчын на перш план. Іх Сыс ацэніваў па ўчынках і паводзінах, але ж асноўным крытэрыем у яго заставалася беларускасць. Слова “каханыне” ужываў вельмі рэдка. Я ня ведаю, якія адносіны былі ў яго ў студэнцкія гады. Але ж у канцы 80-х, пачатку 90-х жанчыны былі ад яго ў захапленыні. І трэба адзначыць, што не “абы-якія”. Я колькі разоў яму казаў:

— Анатоль, трэба жаніцца.

— Пасыпею, — адказваў ён.

Я нават прыводзіў яму канкрэтных “кандыдатаў у жонкі”, на што ён вельмі злаваўся.

— Той, якую ты шукаеш, можа ня існуе ў прыродзе, — казаў я яму. Ён адмоўчваўся.

Нельга не ўзгадаць жнівень 1988 году, калі гурт “Мроя” запрасілі ў Львоў. У той час мы з Сысам падтрымлівалі добрыя адносіны з музыкамі. Таму яны ахвотна ўзялі нас з сабой. Сыс раней ніколі ня быў у Львове, а я служыў там у войску. З першых хвілінай знаёмства з горадам Анатоль быў вельмі уражаны. Клуб, у якім павінна была выступаць “Мроя”, знаходзіўся далёка ад вакзалу. Мы ехалі ў трамваі, Анатоль не адрывалі вачэй ад вакна, ён быў у захапленыні ня толькі ад архітэктуры, але і ад моўнай культуры гораду. Толькі аднойчы Сыс штурхнуў мяне ў плячо і гучна вымавіў:

— Мікола! Глядзі! Свядомы трамвай. Нам бы такі ў Менск, а ім бы – жоўтаблакітны.

Па суседніх рэйках, настустрach нам каціўся трамвай, пафарбаваны ў бел-чырвона-белыя колер.

Хлопец, які сустракаў нас і суправаджаў па горадзе, пачуўшы слова “жоўтаблакітны”, павярнуўся і, прыціскаючы ўказальны палец да вуснаў, прашантай:

— Т-с-с...

Але ж мы прыехалі ў Львоў, і ў кожнага з нас на грудзяx быў бел-чырвона-белы значык. А на Украіне тады, калі лавілі з жоўта-блакітным значкам адвінавачвалі ў нацыяналізме і забіралі ў пастарунак. Спыніліся мы ў цэнтры гораду ў гатэлі “Львоў”, распытаці, дзе знаходзіцца “сыліка” пісьменнікаў. Хутка адшукалі прыгожы будынак 18-га стагоддзя. Сыс вельмі хацеў пазнаёміцца з маладымі львоўскімі паэтамі. Але там былі толькі сакратарка Лэся і яе сяброўка маладая

львоўская паэтка Марыя Шунь. Марыя патлумачыла, што ў канцы тыдня няма ніякіх імпрэзаў, і сюды мала хто заходзіць.

— Але, калі вы жадаецце, мы вас адвядзем да помніка Івана Франко. Там зьбіраеца съядомы народ. Гэта ня мітынг і не дэмманстрацыя. Няма ні ўлётак, ні дэкларацыяў. Людзі прыходзяць да помніка, каб пагаварыць, паспяваць, пачытаць вершы. Але ж міліцыя пільнуе і заўсёды стаіць напагатове.

Калі мы прышлі да помніка, там ужо сабралася каля сотні чалавек. Палова былі апранутыя ў нацыянальныя строі. З абодвух бакоў стаялі дзівье вайсковыя бартавыя машыны. На дарозе некалькі міліцыйскіх “уазікаў” і аўтобус з фіранкамі. За машынамі стаялі міліцыянты з аўчаркамі. Нам у Менску такога бачыць не даводзілася. Людзі стаялі тварам да помніка і сыпявалі народныя песні. Сыпявалі вельмі прыгожа, і складвалася ўражанне, што гэты хор правёў не адзін год у рэпетыцыях. Нас пазнаёмілі з маладзенъкім хлопцам Олэсем, якому Сыс адразу зрабіў камплімент, што ён “як дзіве кроплі вады падобны да нашага паэта Едруся Акуліна”. Олэсъ абвясціў прысутным: “Сярод нас знаходзіцца беларускі паэт Анатоль Сыс, які хоча прачытаць некалькі вершаў”. Сыс пачаў з невялікай прамовы, распавеў, што прыехаў у Львоў з беларускім рок-гуртом “Мроя”, што яму вельмі падабаецца горад і закрануў тэму “маскалёў”. Моладзь пачала аплодыраваць, а старэйшыя людзі зашапталіся: “а ці не правакатар гэты беларускі паэт”. Першы верш, які Сыс прачытаў, быў “Пацір”. Публіка ажывілася. Ён прачытаў яшчэ некалькі вершаў і цалкам завалодаў публікай. Напрыканцы ён прачытаў верш: “Маналог Тутэйшага”. Верш быў адметны тым, што ў апошніх радках можна было мяняць слова. Анатоль чытаў гучна, выразна, даносічы сэнс кожнага слова. А перад апошнімі страфамі ён артыстычна вытрымаў паўзу, набраў поўную грудзі паветра і на ўвесь голас прачытаў:

Ды пакуль ты яшчэ жывеш,
Запалі прад Шаўчэнкам сівечку (у арыгінале было “...прад Купалам...”)
Прачытай і спалі мой верш,
А вандалам скажы: я вечны.

Пры апошніх словах ён паказаў у бок міліцыянтаў. Публіка быццам ашалела. У адно імгненьне міліцыянты ачапілі пляц, у натоўп паліцяці дымавыя шашкі. Міліцыянты адсякалі па два-тры чалавекі, скручвалі і волакам цягнулі ў бок аўтобусаў. На Анатоля павіслі некалькі міліцыянтаў. Украінскія дзяўчата, хапалі іх за рукі са словамі: “Псы, преч ад нашага госьця!” Скруціць Сыса было няпроста. У канцы 80-х у яго было столькі фізічнай сілы, што ён мог лёгка зьняць з пастаменту шматкі лаграмовы бюст Леніна, які стаяў пры уваходзе ў канферэнц-залу Дому літаратара і паставіць яго на падлогу. А на наступны дзень гэты самы бюст чатыры чалавекі з цяжкасцю вярталі на месца. Сыс высылізгнуў ад міліцыянтаў і вярнуўся ў бар “сипілкі”. Першое, што ён запытаў, убачыўшы нас:

— А дзе тая прыгожая кабета ў жоўтым швэдры, што дапамагла мне ўцячы?

Нехта з прысутных сказаў, што яе забралі ў пастарунак, а разам з ёй яшчэ двацаць чалавек.

Вечар 5 лістапада 1990 году мы з Сысам, Асташонкам і Наварычам правялі ў “Мутным воку”. Калі кавярня зачынілася, мы выйшлі на праспект (тады Ленінскі) і пайшлі ў напрамку плошчы Перамогі. На скрыжаваньні з вуліцай Янкі Купалы мы спыніліся. Насустроч нам з уключанымі фарамі рухалася доўгая калона бронетэхнікі. Зараз цяжка ўзгадаць, у каго ўзынікла ідэя спыніць калону. Са словамі “Акупанты, преч!” мы апнуліся пасярэдзіне праспекту. Было страшна: а раптам машыны ня спыняцца, і вялікія колы размажуць нас па асфальце. Але ж спынілася першая баявая машына пяхоты (БМП), за ёй другая, а пасля і ўся калона. А яшчэ праз нейкі час з першай машыны праз люк вылез старшы лейтэнант і пачаў нас угаворваць: “Хлопцы, не рабіце глупстваў. У мяне загад. Усё распісаны да хвіліны, а вы ўвесь графік

зрываеце”. Неўзабаве пад’ехаў міліцэйскі “уазік”. Але Асташонак да таго часу пасьпей ускласыці на браню БМП чырвоны гвазьдзік, які невядома адкуль у яго ўзяўся. Адразу ж ён атрымаў удар дубінкай, і першым апынуўся ў машыне з закратаванымі вокнамі. Калі б не красамоўства Алеся Наварыча, мы ўсе сядзелі б там жа. У Алеся быў своеасаблівы падыход да “мянтоў”. Ён і да гэтага колькі разоў выратоўваў нас. Што ён казаў на гэты раз, я ня ведаю, помню толькі, што паказваў чырвоную “корку” сябру Саюзу пісьменнікаў. У той час гэтае пасьведчаныне нейкім чынам дзеянічала...

Нас адпусцілі, калона тэхнікі рушыла ў накірунку плошчы Леніна. На апошні парад савецкай імперыі.

Наварыч развязітаяся, а мы паехалі да Асташонка ў дом на вуліцы Лугавой у раёне Чэрвеньскага рынку. Улетку там жыў дзядзька Алеся, а калі рабілася халодна, хата пуставала. 8 лістапада, на трэці дзень, з самага ранку Асташонак пачаў бегаць па хаце са словамі:

— Што рабіць? Што рабіць?! Прыехаў з Іслачы на адзін дзень, каб зьявіцца на працы ў “Крыніцы”, а завіс на трое сутак. Галава як бубен.

— Не хвалюйся, — супакойваў яго Анатоль, — табе гэта не ўпершыню.

Але ж у самога Сыса становішча было ня лепшым. У той дзень ён павінен быў працаўваць у Палацы спорту на хакеі. А ён нават папярэдне не адвёз у палац дамову з тэлебачаньнем. Мы выпілі па кубку гарачай гарбаты бяз цукру і паехалі ў “Мутнае вока”. На гэты раз Сысу не давялося доўга ўгаворваць Асташонка. Ён сам хацеў прывесыці галаву ў належны стан. Кавярня была яшчэ зачыненая. Мы пастукалі ў дзверы з чорнага ўваходу, і барменка цётка Галія без пытаньня прадала дзьве бутэлькі гарэлкі і тры бутэрброды. У нас не было з сабой шклянкі, і я прапанаваў пайсыці на Верхні горад. Там за вайсковай камендатурай у напалову зруйнаваным доме захаваўся адзін некрануты пакойчык, у якім заўсёды знаходзілася дзяжурная шклянка. Гэты пакойчык мне паказалі знаёмыя музыкі. Сыс піў мала, бо хваляваўся за працу. Калі ўсё было дапіта, мы пайшлі па набярэжнай Сьвіслачы ў накірунку Палацу спорту. Асташонак пачаў казаць:

— Тры дні працягай у торбе рушнік, чыстае адзеньне, а ў лазыню так і не патрапіў, а ў Іслачы (у той час там у пісьменніцкім прафілакторыі жыў Асташонак) ужо другі тыдзень ня топяць лазыню, гарачай вады няма...

Ён казаў гэта з такой інтанацыяй, быццам бы мы вінаватыя ў ягоных бедах. Сыс не стрываў, спыніўся, павярнуўся да яго:

— Калі ты так вельмі хацеў памыцца. Дык вось вады – колькі заўгодна, — і паказаў на Сьвіслач.

Асташонак памаўчаў, а пасьля рэзка расшпліў плашч.

— А што? Думаеш не зраблю?

Алесь распраняўся і скочыў праз парапет на край берагу. На ягоныя плечы апускаліся белыя снняжынкі і ў момант зынікалі, ён дрыжэў.

— Але! Пайшоў! – крикнуў Сыс.

Асташонак адной нагой ступнёй у ваду і ў той жа момант выцягнуў. Я сказаў Алесю, што на беразе ён хутчэй задубяне, чым у вадзе. А Сыс сур'ёзным тонам дадаў:

— Калі пачаў нешта рабіць, то даводзь справу да канца. — І зноў гучна скамандаваў: – Пайшоў!

Асташонак узмахнуў рукамі і нырнуў. Дзікі рык пранёсся над Сьвіслаччу. Алесь рукамі і нагамі біў па вадзе, апынуўся на сярэдзіне рэчкі і пачаў круціцца быццам бы патрапіў у вір. А калі адчую пад нагамі дно, дык адразу ўскочыў. Вады было па пояс. Ён рэзка рвануў на бераг, пераскочыў праз парапет, скочыў рушнік і пачаў выцірацца...

Восеньню 2004 году мне патэлефанаваў Сыс:

— Цяпер мы засталіся ўдвох!
Ён сказаў, што прах Алеся Асташонка пахаваюць на Кальварыйскіх могілках.
Я сябе дрэнна адчуваў і на могілкі не паехаў. Можа гэта і да лепшага.

* * *

У апошняі гады мы з Анатолем бачыліся рэдка. Я захварэў і ў горад амаль не выязджаў. Час ад часу Анатоль тэлефанаваў. Уласнага тэлефону ён ня меў і тэлефанаваў адкуль давядзеца — з майстэрнія мастакоў, ад суседзяў, знаёмых. Размовы былі такія: ён распавядаў апошняі навіны, пытаяўся пра здароўе, а пасля запрашаў у госьці, хача наперад ведаў, што я не прыеду...

Гомель-Менск, кастрычнік 2005 — люты 2006 году.

